

Психологія особистості. Підручник

Частина I. З позицій гуманістичного і мотиваційно-динамічного підходів у психології висвітлено: біологічну, соціальну і духовну природу людини; задатки й здібності; темперамент; кореляційні взаємозв'язки конституційно-антропометричних і психологічних властивостей індивіда; соціальні умови й фактори та соціально-психологічні механізми формування і функціонування психіки особистості, зокрема, «Втечу в Натовп», «Втечу від Свободи», «Позитивну Свободу»; психологію духовності, моральності, совісті, любові, «розумного егоїзму», «екзистенційної нудоти», віри в Бога; характер особистості.

Частина II. Викладено основний зміст вчень, які утворили основи персонології (науки про особистість): З. Фрейда, А. Адлера, К. Г. Юнга, Е. Еріксона, Е. Фромма, К. Хорні, А. Х. Маслоу, В. Е. Франкла. На ідейно-методологічних засадах цих вчень створено ефективні методи психологічної допомоги: психотерапії, психокорекції, консультування. Висвітлено найбільш ефективні методи і методики персонологічних досліджень. Для студентів і аспірантів психологічних та педагогічних спеціальностей.

ЗМІСТ

Частина I. ПСИХОЛОГІЧНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Розділ 1. ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Біологічна, соціальна і духовна природа людини	8
1.2. Диференціація понять: особистість, людина, індивід (індивідуум), особа, індивідуальність	12
1.3. Інтегральні складові особистості за С. Д. Максименком	15
1.4. Актуальність проблематики психології особистості на сучасному етапі розвитку людства	17

Розділ 2. ЗАДАТКИ І ЗДІБНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Задатки	22
2.2. Якісна і кількісна характеристики здібностей	28
2.3. Обдарованість. Талант. Майстерність	32
2.4. Умови і фактори розвитку та реалізації здібностей, таланту, майстерності	33
2.5. Перспективні напрямки розвитку здібностей	35

Розділ 3. ТЕМПЕРАМЕНТ ОСОБИСТОСТІ

3.1. З історії становлення вчення про темперамент	38
3.2. Психологічні властивості темпераменту	42
3.3. Вплив властивостей темпераменту особистості на її діяльність	49

Розділ 4. КОРЕЛЯЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО- АНТРОПОМЕТРИЧНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

4.1. Хіромантія. Дерматогліфіка. Фізіогноміка	53
4.2. Конституційно-антропометрична концепція Е. Кречмера	59
4.2.1. <i>Шизо і цикло-радикали</i>	60
4.2.2. <i>Конституційно-антропометричні та психологічні властивості циклотиміків/циклоїдів</i>	70
4.2.3. <i>Конституційно-антропометричні та психологічні властивості шизотиміків/шизоїдів</i>	76
4.3. Конституційно-антропометрична концепція В. Г. Шелдона	81
4.4. Епілептоїд/епітимік як тип особистості (за П. Б. Ганнушкіним)	84
4.4.1. <i>Епілептичний характер</i>	85
4.4.2. <i>Ядерний тип злочинця та геніальність (за Ч. Ломброзо)</i>	87

4.5. Вплив гормонів ендокринних залоз на психіку та конституцію людини.....	88
--	----

Розділ 5. СОЦІАЛЬНА МОТИВАЦІЙНА ДИНАМІКА ОСОБИСТОСТІ

5.1. Особливості мотиваційної динаміки особистості в умовах тиску тоталітарного режиму. «Втеча в Натовп» (<i>“Escape to Crowd”</i>).....	93
5.1.1. Сутність, фактори, види та механізми конформізму. «Втеча в Натовп» (<i>“Escape to Crowd”</i>).....	94
5.1.2. Психотична база тоталітарних режимів	103
5.2. Основні тренди мотиваційної динаміки особистості в умовах демократичного суспільства. «Втеча від Свободи» (<i>“Escape from Freedom”</i>). «Позитивна свобода»	105
5.2.1. Проблема утилітарної мотивації праці «базової особистості» демократичного суспільства	105
5.2.2. «Втеча від Свободи» за Е. Фроммом.....	107
5.2.3. «Позитивна свобода» за Е. Фроммом	110
5.3. Соціально-психологічні механізми формування і функціонування особистості	112
5.3.1. Механізм інтерації.....	112
5.3.2. Традиції, звичаї як нормативно-регулятивна база соціально-психологічного впливу соціуму на особистість.....	113
5.3.3. Соціально-психологічні механізми взаємовпливу: Переконування. Навіювання (сугестія). Наслідкування. Емоційне зараження	114
5.3.4. Соціально-психологічні механізми взаєморозуміння: Ідентифікація. Емпатія. Рефлексія.....	119

Розділ 6. ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

6.1. Основний психологічний зміст духовності особистості.....	122
6.2. Основний психологічний зміст моральності особистості.....	123
6.2.1. Психологія моральності та совісті особистості	123
6.2.2. Психологія християнської любові	129
6.2.3. Психологія «розумного егоїзму»	132
6.3. Основна проблема людини у екзистенціалізмі та в екзистенційній психології	135
6.4. «Втеча від Абсурду» (<i>“Escape from Absurd”</i>). Позиція «Всупереч Абсурду»	140
6.5. Віра в Бога як істотна складова духовності особистості.....	146

Розділ 7. ХАРАКТЕР ОСОБИСТОСТІ

7.1. З історії тлумачень поняття «характер»	154
7.2. Основний психологічний зміст характеру особистості.....	155

7.3. Я-концепція як складова характеру особистості.....	157
7.4. Воля в структурі характеру	162
7.5. Акцентуації характеру	162
7.6. Сімптомокомплекси характеру особистості	163

Короткий термінологічний словник до Частини I	165
Література до Частини I	178

Частина II. ПЕРСОНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ

Розділ 8. ПРЕДМЕТ, МЕТА І МЕТОДИ ПЕРСОНОЛОГІЇ

8.1. Предмет і мета персонології.....	183
8.2. Методи персонології.....	188
8.2.1. Спостереження	188
8.2.2. Вивчення клінічних випадків. Персонологічний анамнез	190
8.2.3. Кореляційний аналіз.....	193
8.2.4. Формальний експеримент.....	196
8.2.5. Стратегія оцінки та самозвіту	199
8.2.5.1. Інтерв'ю	200
8.2.5.2. Опитувальники самозвіту	202
8.2.5.3. Проективні методи	205

Розділ 9. ПЕРСОНОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ ВЧЕННЯ ЗІГМУНДА ФРОЙДА

9.1. Базові положення фройдизму	210
9.1.1. Рівні функціонування психіки людини, за З.Фройдом	210
9.1.2. Потяги та їх основні групи, за З.Фройдом	223
9.1.3. Основні функціональні структури психіки людини, за З.Фройдом	226
9.2. Стадії психосексуального розвитку персони.....	227
9.3. Захисні механізми <i>Ego</i> або механізми психічного захисту.....	237
9.4. Стосунки культури і персони, за З.Фройдом.....	243

Розділ 10. «ІНДИВІДУАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ» АЛЬФРЕДА АДЛЕРА

10.1. Основоволожні постулати «індивідуальної психології».....	253
10.2. Концепти «індивідуальної психології»	256
10.2.1. Почуття і комплекс неповноцінності. Компенсація комплексу неповноцінності	257
10.2.2. Прагнення переважання	260
10.2.3. Стиль життя.....	261

10.2.4. Соціальний інтерес та степінь активності індивідуума. Типи індивідуумів.....	262
10.2.5. Творче «Я»	264
10.2.6. Порядок народження.....	265
10.2.7. Фікційний фіналізм.....	265
Розділ 11. ПЕРСОНА У «АНАЛІТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ» КАРЛА ГУСТАВА ЮНГА	
11.1. Основні концепти «аналітичної психології»	268
11.2. Типи персони, за К. Г. Юнгом	272
Розділ 12. «ПСИХОСОЦІАЛЬНА ТЕОРІЯ» ПЕРСОНИ ЕРІКА ЕРІКСОНА	
12.1. Епігенетичний принцип та стадії психосоціального розвитку персони.....	277
12.1.1. Вік немовляти	277
12.1.2. Раннє дитинство	279
12.1.3. Вік гри.....	281
12.1.4. Шкільний вік	282
12.1.5. Юність.....	284
12.1.6. Рання зрілість	285
12.1.7. Середня зрілість	287
12.1.8. Пізня зрілість	288
Розділ 13. ПЕРСОНА У «ГУМАНІСТИЧНОМУ ПСИХОАНАЛІЗІ» ЕРІКА ФРОММА	
13.1. Екзистенційні потреби людини	290
13.2. Типи «соціального характеру» персони	292
Розділ 14. ПЕРСОНА В «СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ТЕОРІЇ» КАРЕН ХОРНІ	
14.1. Основні чинники психічного розвитку дитини, за К. Хорні.....	295
14.2. Типи орієнтацій індивідуумів з базальною ворожістю і базальною тривогою та відповідні їм типи персони	297
14.3. Комплекс неповноцінності жінки	298
Розділ 15. «ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ» АБРАХАМА ХАРОЛЬДА МАСЛОВА	
15.1. Основоположні концепти «гуманістичної психології».....	300
15.2. «Піраміда потреб» людини	302

Розділ 16. ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРСОНИ У ВЧЕННІ ВІКТОРА ЕМІЛЯ ФРАНКЛА

16.1. Екзистенційно-психологічна основа вчення В. Е. Франкла	310
16.2. Потреба людини мати смисл життя.....	314
16.3. Смисл життя персони.....	315
16.3.1. Самотрансценденція людського існування. «Кристалізовані смислові універсалії»	315
16.3.2. Цінності творення	317
16.3.3. Цінності переживання.....	320
16.3.4. Цінності ставлення.....	322
16.4. Проблема свободи вибору персони	324
16.5. «Над-смисл».....	330
16.6. Психологія вдоволення.....	334
Короткий термінологічний словник до Частини II	338
Література до Частини II	362

ЧАСТИНА І.

ПСИХОЛОГІЧНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Розділ 1.

ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

Особистість – це людина, якій притаманна суспільна природа в якості понятійних знань, трудових, пізнавальних, комунікативних, ігрових умінь і навичок та спрямованості (ціннісних орієнтацій, світогляду, переконань, віри); суб'єкт свідомого відображення світу та регулювання свого життя в ньому.

Суб'єкт (лат. *subjectus* – основа, від *sub* – під і *jacio* – класти в основу) – людина або група людей як начало активної дієвості; той, хто діє (спілкується, грає, вчиться, думає, переживає, працює тощо).

Об'єкт (лат. *objectum* – предмет) – те, на що спрямована дієва активність суб'єкта.

1.1. Біологічна, соціальна і духовна природа людини

Матеріальною основою та осередком окремішнього існування кожної людини є її організм в сукупності усіх його анатомічних структур (органів та їх систем) і фізіологічних функцій, локалізованих в тілі. Природа організму людини – біологічна. Це означає, що його властивості, народження, життя і смерть підпорядковані біологічним законам, зумовлюються біологічними чинниками. Основні властивості організму визначаються генетично, успадковуються від батьків як певна хромосомна програма, що реалізується протягом його життя. Середовище, в якому він живе, сприятливо чи несприятливо впливає на цей процес.

Водночас, чимало особливостей психіки людини, зокрема задатків її інтелектуальних та інших здібностей, корелюють з

особливостями нейрофізіологічних і біохімічних процесів у її головному мозку, функціонування яких визначається генетично. Тип темпераменту, певні особливості емоційних реакцій, процесів і станів, ставлень, що формуються на їх основі, спілкування, мислення корелюють з певними особливостями будови та функціонування тіла, його органів, детермінованими генетично.

Кореляція (лат. *correlatio* – співвідношення) – нерозривний взаємозв'язок певних властивостей, особливостей, коли за наявності однієї з них обов'язково наявні усі інші.

Вочевидь, що кореляційний взаємозв'язок може зумовлюватись лише тим самим, спільним чинником щодо властивостей, особливостей, які корелюють між собою. Отже, якщо певні особливості нейрофізіологічних процесів, будови та функціонування тіла, його органів визначаються генетично, то й ті особливості психічних феноменів (грец. *φαινεται* – те, що існує, наявне), які корелюють з ними, зумовлюються генетично – тими самими генетичними програмами. Цей факт є незаперечною підставою для твердження, що *певні психічні властивості й особливості людини зумовлюються генетичними факторами, які належать до її біологічної природи.*

Біологічна життєдіяльність людини у сфері живої природи – не безпосередня. На відміну від диких (не свійських) тварин, вона опосередкована її суспільним способом існування – виробленими суспільством засобами видобування з природи того, що необхідне для задоволення її потреб, і використання, споживання того, що видобувається. Внаслідок цього функціональні структури людського організму відповідають суспільному способу буття людства.

Це означає, що будова організму, тілесних органів, нервової системи людини придатні щодо формування та функціонування на їх основі свідомості, понятійного мислення і мовлення, уяви, волі, почуттів, усіх тих феноменів людської психіки, які забезпечують засвоєння і використання суспільного досвіду у вигляді знань, умінь, навичок, спрямованості (ціннісних орієнтацій, світогляду, переконань, віри).

Так, влаштування кистей рук людини, в якому найбільш важливою є структура великих пальців, дозволяє засвоювати і здійснювати величезну кількість трудових операцій, з яких

чимало – дуже складні, філігранно тонкі. Центри керування рухами кистей знаходяться в так званих премоторних зонах кори головного мозку. Ці центри вельми великі за об'ємом, понад дві третини якого регулюють функціонування великих пальців. У жодного виду тварин немає таких кінцівок та центрів керування ними. Отож серед тварин тільки шимпанзе, за умови цілеспрямованого навчання людьми, спроможні засвоювати деякі прості операції людської праці. М'язи горла і язика людини придатні щодо артикуляції (вимовляння) звуків людської мови; шлунково-кишковий тракт – до перетравлювання кулінарно оброблених продуктів, і т. ін.

Таким чином, *в контексті психологічного вивчення людини її біологічна природа – це матеріально-тілесна основа і генетичні чинники її психіки.*

На основі біологічної природи людини формується і функціонує її суспільна природа – ті властивості, які визначаються суспільними чинниками і підпорядковуються суспільним законам.

Основні утворення соціальної (суспільної) природи людини: знання, уміння, навички, сфера спрямованості (ціннісні орієнтації, світогляд, переконання, віра).

Знання людини за своєю сутністю і в своїй основі є понятійними, вони утворюють основу свідомості (див.: № 6. § 2.4.; § 9.5. – у списку літератури до Частици II.). Уміння й навички поділяються на трудові, пізнавальні (дослідницькі та навчальні), спілкування або комунікативні (лат. *communis* – роблю спільним, спілкуюсь), ігрові. Знання, уміння й навички забезпечують здатність функціонувати, діяти у суспільній сфері буття – працювати, вчитись, спілкуватись, грати. Людина засвоює та реалізує їх у процесі свого життя в суспільстві.

Формування знань, умінь, навичок здійснюється шляхом цілеспрямованого та стихійного навчання посередництвом мотиваційних, пізнавальних, волевих, емоційних психічних процесів і станів (прагнень, мотивів, уваги, відчуттів, сприймання, мислення, уяви, пам'яті, зусиль волі, емоційних переживань). А психічні процеси і стани формуються та функціонують посередництвом знань, умінь, навичок, котрі є тим змістом, яким вони сповнюються, яким психіка оперує. Від якісних та кількісних вимірів знань, умінь, навичок людини та їх використання значною мірою залежить її місце і роль в суспільстві, становище в соціумі.

Комплекс утворень психіки людини, які скеровують її діяльність і поведінку, можна назвати *спрямованістю*. Основні

складові цього комплексу: ціннісні орієнтації, світогляд, переконання, віра.

Ціннісні орієнтації – найбільш значущі, важливі, цінні для людини духовні цінності, ідеали, ідеї, моральні принципи та норми, які утворюють основу її смислу життя та змісту складових сфери спрямованості (світогляду, переконань, віри).

Світогляд людини – її розуміння смислу життя, сутності Бога, людини, світу (природи, суспільства, цивілізації, культури) і відповідні цьому розумінню ставлення.

Переконання – впевненість людини щодо правильності своїх ціннісних орієнтацій, світогляду, віри і зумовлених ними та відповідних їм вчинків, діяльності, поведінки.

Віра – сприйняття і прийняття людиною тих чи інших релігійних, ідеологічних ідей, духовних цінностей, тлумачень, оповідей тощо як істинних, правдивих попри відсутність тільки у неї чи об'єктивно переконливої аргументації їх істинності.

Формування складових сфери спрямованості людини здійснюється посередництвом засвоєння нею релігійних, філософських, морально-етичних, правових, естетично-мистецьких, ідеологічних, політичних, наукових знань, ідей, цінностей. Релігія, філософія, мораль, право, мистецтво, наука – це форми суспільної свідомості, посередництвом яких суспільство знає, ідентифікує, утверджує, оцінює себе і ставиться до себе.

На основі спрямованості суб'єкта може розвинутихся духовність, духовна природа людини.

Сутність духовності, духовної природи людини полягає в здатності суб'єкта до автентичного (грец. *autos* – сам, власний), тобто, вільного, незалежного від тиску соціуму, ціннісного орієнтування, заснованого на світоглядних роздумах, переживаннях, оцінках. Ця здатність забезпечує його внутрішню свободу, самостійність у мотивації вчинків, дій, поведінки, діяльності. (За В. Е. Франклом).

Тобто, вирішально-визначальним фактором життя духовної людини є її власні роздуми, переживання, оцінки, ставлення, основані на її автентичних ціннісних орієнтаціях, світогляді, переконаннях, вірі. (Див.: 6.1.; 6.2.; 16.4.).

Не в усіх людей розвивається духовність, духовна природа, особливо в несприятливих щодо цього умовах. Таких людей можна назвати бездуховними. А чи можна назвати їх особистостями?..

1.2. Диференціація понять: особистість, людина, індивід (індивідуум), особа, індивідуальність

Визначення основного психологічного змісту біологічної, суспільної та духовної природи людини дозволяє диференціювати (лат. *differentia* – різниця, відмінність), тобто, розмежувати близькі за змістом поняття: особистість, людина, індивід (індивідуум, особа), індивідуальність, – на основі сутнісних ознак кожного з них.

Ми вважаємо, що **особистість** – це людина, якій притаманна суспільна природа в якості понятійних знань, трудових, пізнавальних, комунікативних, ігрових умінь і навичок та спрямованості (ціннісних орієнтацій, світогляду, переконань, віри); суб'єкт свідомого відображення світу та регулювання свого життя в ньому.

Існує думка, що далеко не всі люди гідні називатись особистостями. Мовляв, особистість стоїть на доволі високому рівні розвитку. Відтак, людину не можна називати особистістю, поки вона не досягне такого рівня. Але виникають питання: Як визначити цей рівень, за якими критеріями, показниками? Як знайти і обґрунтувати підстави, згідно з якими чималій кількості людей буде відмовлено називатись особистостями? Чи це гуманно, справедливо? Як називати людей, які ще «не доросли» до особистості? Вочевидь, що критерій рівня розвитку у підході до визначення поняття «особистість» некоректний – це шлях в тупик.

Напевне, що на основі ознак, вказаних у наведеній вище дефінітивній (лат. *definitio* – визначення) характеристиці особистості, слід називати цим терміном усіх людей, яким притаманні ці ознаки. Інша справа, що треба шукати і виокремлювати типи, підтипи, види, різновиди, групи, підгрупи особистостей на основі різних особливостей таких ознак. Водночас, необхідно чітко визначити, які представники людського роду все ж не є особистостями.

Почнемо з тих психічно хворих людей, у яких патологічно змінюються самосвідомість, відчуття, сприймання, мислення, уява, емоційні процеси, ставлення. Водночас руйнуються набуті ними до хвороби знання, уміння, навички, сформована спрямованість. Але, всі ушкоджені психічні процеси і стани та складові суспільної природи людини залишаються у них суспільними за походженням та функціонуванням, хоча внаслідок психічного захворювання вони стали неадекватними і неефективними щодо нормальних

суспільних стосунків, соціальних взаємин, спілкування, поведінки, діяльності. Отже, на наш погляд, немає жодних підстав не вважати психічно хворих особистостями. Вони – *хворі особистості*, у яких патологічно змінені самосвідомість, психічні процеси і стани.

Люди з вродженими і набутими в ранньому дитинстві внаслідок травм та ураження інфекціями розумовими дефектами, у яких все ж сформувались хоч якісь примітивні знання, уміння, навички, мовлення, самосвідомість, відносно адекватне поведіння, – *особистості, що відстають у розумовому розвитку*.

Вище зазначалось, що далеко не в усіх людей розвивається духовність як здатність до автентичного самовизначення та саморегуляції. Такі люди беззастережно керуються домінуючими в їхньому соціальному оточенні ідеями, цінностями, принципами і нормами поведінки, мотивують свої вчинки, дії з огляду на думку, позицію значущих для них осіб та груп тощо. Їх слід назвати *бездуховними особистостями*.

Діти засвоюють знання, акумульовані в поняттях, разом з мовою, уміння і навички спілкуватись, гратись, навчатись, працювати – посередництвом відповідних занять. У взаємній зумовленості з цими процесами, на базі їх змісту формуються, розвиваються, функціонують сприймання, мислення, уява, пам'ять, воля, почуття, свідомість, самосвідомість, спрямованість дитини. Отож, дітей, які починають розмовляти, можна назвати *особистостями, що розвиваються*.

Немовлята *ще* не є особистостями, тому що основи психічних утворень суспільної природи людини у них *поки що* не сформовані – вони *ще* не мовлять. Отже, немовлята – *потенційні особистості*.

Не є особистостями люди з вкрай важкими uszkodженнями психіки, зумовленим генетично та набутими. Такі люди або нездатні внаслідок важких генетичних руйнацій засвоїти хоч якийсь суспільний досвід – навіть елементарні понятійні знання, слова, уміння, навички (так звані мікроцефали – індивіди з малим об'ємом головного мозку без звивин, ідіоти та ін.), або цілковито втрачають увесь набутий соціальний досвід в результаті важких ушкоджень мозку. Так, кінцевим результатом не вилікуваного вчасно ураження блідою спірохетою (сифілісом) є катастрофічна руйнація центральної нервової системи (спинного й головного мозку) та психіки, яка називається прогресивний параліч. На останніх стадіях цього захворювання особистість цілковито руйнується. Залишається тільки організм, не здатний на жодні адекватні реакції, «овоч». До прикладу, з секретних архівів СССР та інших джерел «просочилась» достовірна інформація, що таких руйнацій зазнав

большевицький вождь пролетаріату Владімір Ільїч Ленін. Особистість може цілковито зруйнуватись і в результаті інших психічних хвороб, що перебігають в дуже важких формах.

Однак, і істоти з несформованими та цілковито зруйнованими особистісними утвореннями, не кажучи вже про немовлят, є людьми, належать до людського роду, який науковою мовою називається вид *Homo sapiens* (лат. – людина розумна). Незаперечна підстава вважати їх людьми – їхнє людське тіло й організм, народження жінкою.

Людина – це кожний, будь-який представник виду *Homo sapiens*, основною відрізняльною ознакою якого, як і всіх видів живих організмів, є склад і будова організму, тіла.

Індивід або індивідуум (лат. *individuum* – неподільне, цілісне) – окремий представник виду *Homo sapiens*, відокремлений від інших індивідів власним тілом, носій індивідуально-неповторних властивостей, рис, особливостей.

Особа – українська назва індивіда.

Індивідуальність – особистість у сукупності її розвинених суспільно-значущих властивостей: інтелектуальних та інших здібностей, уяви, знань, умінь, навичок та способів їх застосування, спрямованості, характеру і т. ін. Коротко кажучи, індивідуальність – це непересічна особистість.

Отже, можемо констатувати, що кожна особистість є людиною, індивідом (індивідуумом, особою), але не кожна – індивідуальністю. Кожен індивід (індивідуум, особа) – людиною, однак, не кожен – особистістю та індивідуальністю. Кожна людина – індивідом (індивідуумом, особою), але не кожна – особистістю та індивідуальністю. І тільки кожна індивідуальність є і особистістю, і особою (індивідом, індивідуумом), і людиною.

Наведенні трактування понять: особистість, людина, індивід, індивідуум, особа, індивідуальність, – не претендують на вичерпність та завершеність. Однак, вони диференціюють ці поняття на основі істотних відрізняльних ознак кожного з них, що сприяє коректному та ефективному використанню їх в навчальній, науково-дослідній і практичній психологічній, педагогічній та соціальній роботі.

Складові біологічної, суспільної і духовної природи особистості функціонують як інтегрована цілісність, в якій виокремлюють власне інтегральні складові.

1.3. Інтегральні складові особистості за С. Д. Максименком

Відомий український психолог Сергій Дмитрович Максименко (1941-2025) виокремив такі інтегральні складові особистості як форми існування психіки людини: *цілісність, унікальність або індивідуальна неповторність, активність, принципова незавершеність, саморегуляція, саморозвиток.*

Цілісність – це власне інтегрованість психіки людини, сутність якої полягає в тому, що зміст і форма будь-якого психічного процесу і стану визначається не лише його власними властивостями та закономірностями функціонування, а й особливостями особистості, у психіці якої він розгортається. До прикладу, зміст, спрямованість, якісні та кількісні показники мислення особистості зумовлюються не лише властивостями та особливостями власне інтелектуально-мисленнєвої сфери її психіки, а й пам'яті, уяви, її бажаннями, прагненнями і т. ін. Тобто, жодна складова психіки людини не функціонує ізольовано, а лиш у взаємодії з іншими складовими. Особистість поєднує у цілісну систему всі психічні процеси, стани і властивості: відчуття, сприймання, уяву, мислення, пам'ять, мотиви, здібності, темперамент, характер і т. ін. Коротко кажучи, всі складові особистості нерозривно взаємопов'язані, жодна з них не може функціонувати без взаємодії з іншими.

Унікальність або індивідуальна неповторність. Згідно з відомим американським психологом Гордоном Олпортом (1897–1967): «Істотна властивість людини – її індивідуальність. Кожна людина є унікальним творінням сил природи. Достоту такої, як вона, ніколи не було й не буде. <...> Особистість – це унікальна динамічна організація тих психофізичних систем людини, які спричиняють характерні тільки для неї поведінку й мислення.»

Унікальність, індивідуальна неповторність кожної особистості зумовлюється трьома основними факторами:

- 1) спадковістю – генетичною програмою розвитку;
- 2) своєрідністю динаміки взаємодії її складових;
- 3) власною активністю, саморухом, саморозвитком, внаслідок чого утворюється і постійно змінюється унікально-неповторний «узор» її властивостей та особливостей.

Активність. Творці та прихильники так званих біологізаторських або біогенетичних концепцій особистості стоять на тому, що основним, вирішально-визначальним чинником особливостей існування,

розвитку, унікальності, індивідуальної неповторності особистості є специфіка її генетичної програми яку вона успадковує від біологічних батьків. Вплив соціальних та духовних чинників вони сильно применшують або й цілковито заперечують та ігнорують.

Представники соціологізаторських або соціогенетичних концепцій, навпаки, стверджують, що вирішально-визначальну роль у формуванні та функціонуванні особистості грають соціальні фактори, суспільні умови її життя. А вплив на ці процеси генетичних чинників вважають незначним або не визнають зовсім.

Насправді, формування та функціонування особистості зумовлюється біологічними, соціальними чинниками та її власною мотивацією (потребами, бажаннями, прагненнями тощо), які жодним чином не виключають одне одного і у психіці ментально здорової особи більш-менш плідно взаємодіють.

Дитина народжується не лише як біологічна істота, а й як людське дитя. Це означає, що її організм має всі ті властивості, які дозволяють їй, розгортаючи своє функціонування в соціумі, формуватись, розвиватись і діяти як особистість. Соціум «обіймає» дитину і запрошує її стати його частиною. Він постає перед нею в трьох основних формах: інші люди; взаємини між людьми; предмети культури, цивілізації. Відтак, вона розвивається в процесі взаємин, взаємодій з оточуючими людьми та предметної діяльності (з предметами культури, цивілізації). В результаті утворюється її внутрішній світ, Я-образ, Я-концепція, які є джерелом та спрямовуючим чинником її активності.

Видатний австро-американський психолог Альфред Адлер (1870–1937) вважав, що людина здебільшого чинить, керуючись впливами зовнішніх факторів, тобто, реактивно. Але у неї є особлива інстанція – творче «Я», яке у відповідальні моменти її життя здатне породжувати її особистісні цілі і підпорядковувати їм її активність, поведінку та діяльність. (Див.: 10.2.5.).

Принципова незавершеність. «На порозі» відповідального вчинку особистість, здебільшого, непередбачувана остаточно через те, що нікому, зокрема і їй самій, не відомі дійсні можливості й глибини її властивостей. Тобто, особистість незбагненна до кінця і нескінченна у своєму становленні, яке не завершується протягом усього її життя. Хоча принципова незавершеність особистості – мало вивчений феномен, її необхідно враховувати у науково-дослідній, навчально-виховній, практично-психологічній роботі.

Перейти на сайт →